

Bibliografi over bønnelitteratur i Danmark

Af Jens Lyster

Den 13. december 2016 holdt det tværfaglige netværk LUMEN (Lutheran Mentality and the North) på Aarhus Universitet en en-dags-workshop om senmiddelalderens og reformationens bønnebøger i et dansk perspektiv. Temaet for dagen var at belyse og diskutere bønnebøgernes anvendelse i det daglige fromhedsliv i perioden ca. 1400-1800 samt deres betydning for udvikling af en luthersk konfessionskultur i Danmark. Man ville fokusere på, *hvem* der læste, hørte eller var i besiddelse af bønnebøgerne, *hvordan* bøgerne indgik i fromhedspraksis, og *hvordan* bønnebøgernes anvendelse, udformning og indhold forandrede sig i perioden. Som indbydere stod lektor i historie, dr.phil. Charlotte Appel og postdoc ved kunsthistorie, ph.d. Laura Katrine Skinnebach.

På seminaret fornemmedes en ildhu for sagen, som nok var værd at bygge videre på. Derfor tog jeg efterfølgende initiativ til at udarbejde en kronologisk bredere bibliografi over forskning i både danske bønner og bønnebøger, idet jeg skønnede, at bønnebøgernes historie måtte suppleres af historien om, hvorledes de enkelte bønner opstår og indgår i større sammenhænge og disse sammenhænge igen indgår i nye sammenhænge, som det sker, når bønnesamlinger knyttes til salmebøger. For ikke at afskære os fra væsentlige tanker om bønnens væsen og praksis i fortid og nutid har jeg i bibliografien medtaget, hvad jeg er stødt på af interesse for emnet. For at gøre bibliografien så alsidig som muligt har jeg et par gange rundsendt den til alle nulevende bidragydere med opfordring til at supplere og korrigere den.

En kronologisk bibliografi giver os et nyttigt overblik over forskningens fremadskriden og skiftende fokusering på aspekter og perioder og viser, hvorledes bidragene kommer i bølger, og den ene udgivelse tager den næste med sig. Jeg har valgt at lade bibliografien begynde ca. 1910, med Lis Jacobsens udgivelse af *Peder Palladius' Danske Skrifter*, I-V, 1911-1926, og har ført den frem til dato. I det omfang, det har været muligt, har jeg eller den enkelte forfatter med et par linjer redegjort for indholdet i det anførte forskningsbidrag.

Bønnelitteratur indgår som en del af den større opbyggelses-, fromheds- og andagtslitteratur. For at vi ikke skal gå glip af vigtig forskning i brugen af bønnebøger, medtager jeg derfor sammenfattende behandlinger af andagtslitteratur som f.eks. Andersen 1931, Nielsen 1973, Dalsgaard 2006 og Rasmussen 2016.

Det kan undertiden være nyttigt med henvisninger til *Bibliotheca Danica* (BD), Lauritz Nielsens *Dansk Bibliografi* (LN), *Middelalderens Danske Bønnebøger* (MDB) og eventuelle andre opslagsværker. Ved søgninger på BD, LN og MDB kan en given bøn eller bønnebog lettere findes.

Nedenstående liste over 110 års danske udgivelser om bøn, bønner og bønnebøger er med alle sine ufuldkommenheder mit bedste bud på et overblik over et vidtspændende fagområde, som jeg selv har haft glæde ved at arbejde med. Det er mit håb, at bibliografien vil indbyde til spændende videre forskning, for materialet er omfattende, og vinklingerne mangfoldige.

For overskuelighedens skyld er der efter bedste skøn foretaget en tredeling af det foreliggende materiale. Første del omfatter tekstkritiske udgivelser, der giver adgang til et stort, men også afgrænset materiale. Anden del åbner for godt hundrede års forskning, formidling og beskæftigelse med de forskellige dele af bønnens og bønnebogernes verden. Tredje del præsenterer et omfattende udvalg af hundrede års udgivelser af bønnebøger og kollektssamlinger.

Tekstkritiske udgivelser af ældre bønnebøger og fromhedslitteratur, kollekter og alterbøger med indledninger og kommentarer

1911

Jacobsen, Lis, udgiver: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, I, UjDS, København 1911-1912. 420 sider.

Heri s. 1-28 Luthers lille Katekismus, 1537, LN 153, med »Fader vor, som indholder 7 Bøner«, s. 22-25; Luthers Enchiridion 1538, LN 142, s. 29-116, med »Fader vor, som een hwsfader sine tywnde skal enfoldelige vnderuise oc lære«, s. 81-86; »Huorlunde een hwsfader skal lære sine tywnde ath signe dem om Morgen en oc om Afftenen«, s. 91-92; »Huorlunde een Hwsfader skal lære sine tywnde ath læse Benedicite oc Gratias«, s. 92-93; s. 241-294: En ret enfoldig Bedebog oversat efter Luther, 1540, LN 138; s. 300-314: En ret Bedebog, 1544, LN 140.

1914

Jacobsen, Lis: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, II, København 1914-1915. 415 sider.

Heri s. 1-43: Veit Dietrich Nogle dejlige Sprog, 1550, LN 273; s. 69-82: En daglig og personlig Bekendelse, 1551, LN 1253; s. 82-132: Oversættelse af Bernardino Ochino mærkelige bønner, 1551; s. 133-216: Oversættelse af Savonarola's udlæggelse af Miserere, 1551, LN 1444; s. 277-308: En undervisning kortelige at bede udi husholding, c. 1551, LN 464.

1916

Jacobsen, Lis: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, III, København 1916-18. 497 sider.

Heri s. 307-497: Alterbogen, 1556, LN 1248.

1919

Jacobsen, Lis: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, IV, København 1919-22. 418 sider.

Heri s. 293-321: Trøsteskrift til Frederik II, 1559, LN 1299. Heri til slut, s. 310-313 tre bønner: »Du est en Euig Gud, wi ere arme vsle Creatur«, »O Herre Hemmelske Fader, forbarme dig offuer vor Øffrighed«, »O Himmelske Fader forbarme dig offuer oss arme Syndige Menniske ... bortstød den Wgudelige Paffue ... oc den grumme Turck«; s. 323-340: Et almindeligt skriftemaal, 1561, LN 1159, afsluttet s. 338-339 med to bønner: »O Herre Jesu Christe, Du som est all Naadens och Barmhiertigheds kielde« og »O Herre, Allmectigste Gud, du som vel vedst, met huor stor begiering«.

1925

Jacobsen, Lis: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, V, København 1925-26. 332 sider.

Heri s. 269-323 personregister, stedregister og sagregister.

1932

Severinsen, P., red.: *Skrifter af Paulus Helie*, Bind I, DSL, København 1932, 309 sider.

Heri s. 185-257 Martin Luthers Bedebog med titlen *Een cristelig vnderwysningh paa the thy Gudz Budord, then menige cristen Kirkis Tro ock Loffue. Wor Herris Bønn Pater Noster, oc huore Jesu Christi Død oc Pyne schulle rettelige begaas oc tracteris*, Rostock 1526; s.

225-241 »Een kort vnderwijsningh paa the Siw bøner som Pater noster indeholder«.

1945

Middelalderens Danske Bønnebøger. I. bind ved Karl Martin Nielsen, med indledning af Alfred Otto S.J., DSL, København 1945. 338 sider. II. bind ved Karl Martin Nielsen, København 1949. 330 sider. (forkortes MDB)

Bind I bringer *Johanne Nielsdatters Tidebog*, med latinsk tidelæsning og danske bønner, og *Karen Ludvigsdatters Tidebog*, med dansk tidelæsning og danske bønner.

Bind II bringer *Anna Brades Bønnebog*, den største og interessanteste bønnebog, samt en mindre bønnebog, *AM 418, 12mo* (dvs. duodez i Den arnamagnæanske Samling nr. 418), hvis tekst ofte afviger fra de øvrige håndskrifter.

Om bind III-V se under 1957, 1963 og 1982.

1953

Fangel, Richard og Roesen, Børge: *Gudstjeneste-kollekterne. Den ældre og yngre række*. Med indledninger, tekster, forslag og historiske noter. Ved et arbejdsudvalg nedsat af Theologisk Oratorium, Bringstrup 1953. 412 sider.

Her er ved hver af kirkeårets søndage aftrykt kollekterne fra Kinder Postilla 1546, Summaria 1546, Niels Palladius 1552, Alterbogen 1556, Tidemand 1556, Alterbogen 1574 og 1580 og 1688, Fengers forslag 1874, Norsk Alterbog 1887, Forslag 1888, Revisionen 1895 og 1923 og Forslag 1953.

1957

Middelalderens Danske Bønnebøger. III. bind ved Karl Martin Nielsen, København 1957. 473 sider. IV. bind ved Karl Martin Nielsen, København 1963. 468 sider.

Bind III indeholder manuskript nr. 75 i oktav i Den arnamagnæanske Samling og bønnesamlingen *Visdoms Spejl*. Bind IV meddeler bønner, der ikke forekommer i de hidtil aftrykte håndskrifter.

1959

Danske messebøger fra reformationstiden. Udgivet i faksimile af Universitets-Jubilæets danske Samfund med en liturgihistorisk redegørelse af S.H. Poulsen, København 1959.

Faksimileudgaver af I. Claus Mortensøn: Det kristelige Messeembede, Malmø 1528, LN 174. II. Haandbog i det hellige evangeliske Messeembede, Malmø 1535, LN 76. III. Frands Wormordsen: Haandbog om den rette evangeliske Messe, Malmø 1539, LN 298. I den liturgihistoriske redegørelse s. 1-179 drejer s. 52-65 sig om Salutatio og Kollekt.

1968

Anders Arrebo. Samlede Skrifter, II,2. Davids Psalmer 1623 og 1627. Udvalgte bønner, udgivet af Vagn Lundgaard Simonsen, DSL, København 1968. S. 900-914 er aftrykt »Nogle Vdvalde Bøner, som mand kand bruge om Morgen og Afftenen, oc ellers effter Tidsens Leylighed«, Tryckt i Kiøbenhaffn, hos Henrich Waldkirch, Aar 1627.

Denne bønnesamling er af udgiveren hverken kommenteret eller identificeret. Det drejer sig imidlertid om et uforandret genoptryk af *Nogle Vdualde Bøner*, trykt af Waldkirch allerede i 1611 som bønnebog til Hans Thomissøns salmebog i lille format med noder. De fleste af disse bønner er hentet fra Rasmus Hansen Reravius' *En Ny Bønebog, tilsammen dragen aff de gamle Lære fædre*, BD I 314; LN 452a. Dog er »En Veyfarendis Personis Bøn« hentet fra Sthens oversættelse af Habermanns bønnebog, Sthens Skrifter II, s. 114-115 (se nedenfor under 2003).

1982

Middelalderens Danske Bønnebøger, V. bind kommentar og registre ved Karl Martin Nielsen under medvirken af Jens Lyster, København 1982. 132 sider.

Afsluttes med registre over stikord, egennavne og bibelsteder i alle fire bind. Om bind I-IV se under 1945 og 1957. Anmeldelse af P.G. Lindhardt: »Mange bønner går til jomfru Maria«, *Jyllands-Posten* 24.5. 1982.

1994

Hans Christensen Sthens Skrifter I. En liden Vandrebog. Udgivet af Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård, DSL, København 1994. 439 sider.

Med efterskrift, kommentar, udgavebeskrivelser, variantapparat og efterliv. Vandrebogens indhold er gudelige viser og bønner i prosa og poesi. Se videre under 2003 og 2015.

2003

Hans Christensen Sthens Skrifter II. Christelige oc vdkaarne Bøner og En Liden Haandbog, udgivet af Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård, København 2003. 595 sider.

Sthens oversættelse fra 1571 af Habermanns (Avenarius') bønnebog samt et tillæg med bønner af navngivne forfattere, LN 706 og LN 706a. Med efterskrift, kommentar, udgavebeskrivelse, variantapparat og efterliv. En liden Haandbog fra 1578, LN 1530, har også en række bønner, hvoraf flere bygger på Habermann. Sidstnævnte skrift kan være en kompilation af i dag tabte flyveskrifter.

2015

Hans Christensen Sthens Skrifter III-IV, udgivet af Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård, København 2015. 326 og 404 sider.

I denne række småskrifter er indstrøet bønner af Andreas Pouch, Lucas Bacmeister, Nicolaus Selnecker, III s. 98-104, Georg Walther s. 252, Avenarius og Selnecker s. 274-278, Josva Opitius og Selnecker, IV s. 47, Selnecker, Avenarius og Peter Streuber s. 140-143 og Sthens egne bønner s. 143 og 275-280, parafraser over Sl 91, 121 og 31. Sidst i bind IV supplement til bind I-II. Endvidere omfattende registre over salmers og prosabønners incipit, både aftrykte og kun nævnte, og registre over bibelcitater.

2016

Lyster, Jens: *Avenarius' 1. bishier unbekannte Ausgabe 1565, Auflage Breslau 1569 und Avenarius' 2. Ausgabe 1567, Auflage Hoff 1567*, synoptisch aufgestellt in: <http://iah-hymnologie.de/Hymnological-workshop/> Johann Habermann Gebetbuch (Synopsis). 126 sider. Også på hjemmesiden www.lystersforlag.dk/ bibliografi (kronologisk) 2016, page 15.

For at fremme forskning i reformationens mest udbredte bønnebog er der på dansk initiativ på 500-årsdagen for Johann Habermanns fødsel den 10. august 1516 tilvejebragt en digital synoptisk udgivelse af hans bønnebogsclassikers 1. og 2. udgave til fri afbenyttelse.

2017

Pétursson, Hallgrímur: *Ugens Bønner*. Oversat med efterord af Johnny F. Lindholm, Reykjavík: Saga forlag, 2017.

Oversættelse til dansk af Hallgrímur Péturssons posthumt udgivne morgen- og aftenbønner til alle ugens dage, der oprindeligt udkom Hólar 1773 på Island. Skriftet er det ene af kun i alt fire prosaiske skrifter, der

kendes fra Hallgrímur Péturssons hånd. I efterord gives levnedsskildring, omtale af forfatterskabet samt overblik over bønnerne.

Sekundær litteratur. Akademiske og folkeligt anlagte bidrag. Anmeldelser af udgivelser

1909

Rørdam, H.F.: »Frederik Boye«, s. 129-131 i større »Bidrag til Kateketembedets Historie, især i Christian VI's Tid«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 5/V (1909), s. 40-131.

Boye udgav som lærer ved Vajsenhuset *Nogle faa udvalgte og med Blod besprængte Blomster, opsamlede under Jesu Kors*, København 1750 (fortale 12. december 1749). Stod herrnhutismen nær, døde 1759. Fra Boyes sidste år haves et skrift *Skatkammer eller Blomster opsamlede under Jesu Kors*. BD I 343.

1910

Jantzen, A.T.: »Om Frederik Boyes 'Skatkiste'«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 5/V (1910), s. 406-409.

Korrektion til foregående artikel. Skriftet fra 1759 er kun ny udgave af Boyes »Lille Skatkiste«, hvis 1. udgave mangler trykkeår, men fortalen dateres 12. dec. 1749. I denne udgave er ingen datoer over skriftsteder og vers. I 1753 kommer dedikation til Charlotte Amalie, og i 3. udgave 1759 sættes datoer til de enkelte vers indtil 1. oktober, hvortil føjes »Et lidet Tillæg« fra 1. okt. til 16. dec. Efter Boyes død tryktes 2. tillæg, besørget af J.P.J., Jens Pedersen Juul. 4. udgave udkom 1768, derefter i Odense 1837 ved Peter Larsen Skræppenborg. I 1888 med forord af Vilhelm Beck. BD I 343.

1919

Bäcklund, Johanna: »Gamla skånska böner«, *Folkminnen och folktankar*, bd. 6, red. C.W. von Sydow, Lund 1919.

1926

Geismar, Oscar: *Bøn. Betragtninger over Fadervor*, H. Aschehougs Forlag, København 1926. 143 sider.

Bøn er udslag af normalt sjæleliv, manglende bøn er forkrøbling og invaliditet. Den Gud, man ikke beder til, tror man ikke på. En klog og tit vittig bog om bøn, hvor forklaringer om den kristne bøns inderste væsen ledsages af rammende, alment kendte salmecitater.

124

1928

Ohrt, F.: *Gamle danske Folkebønner*, i *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* Nr. 149, V. Pios Boghandel, København 1928. 61 sider.

En række levn fra den katolske tid, også trylleformularer, levende endnu i 19. årh.

1931

Andersen, J. Oskar: »Dansk syn paa Fromhed og »Gudfrygtigheds Øvelse« i ældre luthersk Tid. En kirkehistorisk Indledning til Kingo's »Siunge Koor««, *Thomas Kingos Aandelige Siunge-Koor*, red. A.E. Sibbern, Levin & Munksgaards Forlag, København 1931, side VII-CII.

Denne gennemgang af husandagts historie kommer ind på daglig morgen-, aften- og bordbøn, bedesalmer, suk og hjertesuk.

1939

Kornerup, Bjørn: »Bøn mod rotter«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 6/III (1939), s. 196-200.

Landet Gjør i Limfjorden blev i 1726-1727 hjemsøgt af rotter, men efter bøn fra herredets prædikestole forsvandt rotterne. Ålborgbiskoppen Frantz Thestrups brev desangående til øens præst er aftrykt.

1944

Lindhardt, P.G.: »Teologi og Fromhed«, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 7 (1944), s. 15-33.

Skal man lære det 16.-17. århundredes religiøse liv at kende, må man dykke ned i andagtslitteraturens uhyre mængder af bønner, små, tarveligt udstyrede bøger, som kom i dusinvis af oplag og i titusinder af eksemplarer. Denne masseproduktion af opbyggelse er ifølge Lindhardt et monumentalt vidnesbyrd om tidens trang til religion. Luthers sjæleliv blev stiltiende forudsat normativ, og ubevidst gjorde den evangeliske kirke her sit alvorligste fejlgreb i forholdet mellem teologi og fromhed. Et fornøjeligt, vidende og lærerigt skoleridt gennem 200 års danske bønnebøger.

1947

Pedersen, Gunnar: »Forbønnens Tjeneste«, *Under Guds Ord. Nyt og Gammelt til Vejledning i Evangeliet* 45 (1947). Fire sider.

1948

Gierow, Krister: *Den evangeliska Bönelitteraturen i Danmark 1526-1575. En källanalytisk-typologisk studie*, Lund 1948. 440 sider.

Disputats der sammenfatter hidtidig forskning og leverer historisk-genetiske analyser af periodens vigtigste bønnebøger. Det påvises, at hovedparten af bønnebøgerne er oversættelser af tyske og især neder-tyske bønnebøger. I den tidligste periode spiller bogtrykkerne Dietz og Michaelisbrødrene i Rostock en rolle, ligeledes Hans Walther i Magde-burg. Senere bliver Lübeck dominerende, især forlæggeren Paul Knuff-lock.

Kornerup, Bjørn: »Hvem skyldes Oversættelsen af de nye Kollekt i Alterbogen af 1556?«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 6/VI/1 (1948), s. 41-47.

Engelstofts og Lis Jacobsens opfattelse af Peder Palladius som oversætter af Veit Dietrichs kollekttrække lader sig ikke opretholde. Til grund ligger Niels Palladius' *Summaria offuer vor Christelig lerdom*, 1552, LN 526. Niels Palladius' tekstgrundlag er Veit Dietrichs *Summaria Christlicher lehr, für das iunge volck* og ikke kollektsamlingen i Veit Dietrichs *Kinder Predig*, 1546.

1949

Kornerup, Bjørn: Anmeldelse af Krister Gierow: »Den evangeliska Bön-bogslitteraturen i Danmark 1526-1575«, i *Dansk Teologisk Tidsskrift* 12 (1949), s. 52-58.

Anmeldelsen er et bearbejdet oppositionsindlæg ved disputationen den 26. februar 1948. Veit Dietrichs betydning i Danmark fremhæves. Det er Niels Palladius og ikke Peder Palladius, der har besørget den kollekttrække, der indgik i Alterbogen 1556, LN 1248. I de følgende reviderede udgaver af Alterbogen (LN 1249; LN 1250) udskydes Niels Palladius' oversættelse til fordel for Peder Tidemand, måske på grund af benyttelse af en bønnesamling af Michael Cölius.

Kornerup skriver s. 52: »Den, der for Alvor ønsker at lære From-hedstyperne at kende i en bestemt Tidsalder, vil mangle en Gang høste mere Udbytte af at gennempløje Psalmebøger, Katekismer, Ligprædi-keners, Bønnebøger og andre Andagtsskrifter end af de lærdeste Dog-matikernes bindsvære Værker.«

Lindquist, David: »Evangelisk bönelitteratur i Danmark. Med anled-ning av Krister Gierows gradualavhandling«, *Kirkehistoriske Samlin-ger*, 6/VI/2 (1949), s. 161-200.

Ved Gierows forsvar for den teologiske doktorgrad i Lund den 26. februar 1948 var Lindquist med dette bidrag fakultetsopponent.

1950

Schrøder, Urban: *Jesu blods prædicantere*, Arne Frost-Hansens Forlag, København 1950. 42 sider.

I 200-året for herrnhuterpræsten ved Trinitatis menighed Friderich Boyes udgivelse af *Nogle faa udvalgte og med Blod besprængte Blomster, opsamlede under Jesu Kors*. Side 7-16 Manden. S. 17-32 Bogen. S. 33-42 bogens forord og en række eksempler på strofer i kalenderens rækkefølge.

Fangel, Richard: »Gudstjeneste-kollekterne historisk og principielt belyst. To forelæsninger ved Præsteforeningens kursus oktober 1949«, *Præsteforeningens Blad*, 40 (1950), nr. 10, 10. marts, s. 169-176, nr. 11, 17. marts s. 189-194, nr. 12, 24. marts s. 209-214.

En kronologisk gennemgang fra Romermissalet over reformationens brogede praksis, Dietrichkollekterne, de radikale revisioner 1785, 1806, 1810, 1839, Fengers forslag 1874 og frem til den sidste officielle revision 1923, hvor man efter Fangels opfattelse gav det udseende af, at det drejede sig om en formel revision, men i virkeligheden drejede det sig om noget mere, og dernæst lod man det forordne ved kongelig resolution. Der henvises til debatten i *Tidehverv* 1928 mellem Tage Schack »De faste Bønner«, s. 18-20 og Christian Ludwigs svar »Kollektrevisionen af 1928,« s. 50-52 og Schacks »Svar til Hr. Biskop Ludwigs«, s. 73-74 og »Svar på et Svar af Chr. Ludwigs«, s. 84-86 og Schacks svar uden titel s. 86.

Fangel, Richard: »Fra en reformatorisk Bønnebog (Veit Dietrichs »Summaria« oversat af Niels Palladius, 1552«), I-II, *Fjends Herreds Folkeblad*, 1950, nr. 33, 24. august, og nr. 34, 31. august.

Fangel, Richard: »Hvorledes Kristne daglig skal bede, hver i sit Kald (Endnu nogle Bønner fra Veit Dietrichs »Summaria«, oversat af Niels Palladius, 1552)«, *Fjends Herreds Folkeblad*, 1950, nr. 39, 5. oktober.

Fangel, Richard: »»Summaria«s vej til Danmark«, I-II, *Skive Folkeblad*, 29.-30. november 1950.

Disse store avisartikler er Fangels forsøg på at gøre Veit Dietrichs kollekt i en moderniseret skikkelse til en folkesag.

1951

Fangel, Richard: »Revision af 1923-kollekterne – hvorfor og hvorledes? Foredrag ved konvent i Hjerik præstegård september 1950«, *Præ-*

steforeningens Blad, 41/11 (1951), 16. marts, s. 189-197 og nr. 12, 23. marts, s. 214-221.

Biskopperne gik ifølge Fangel efter 1915 langt ud over deres begrænsede mandat til at bearbejde kollekterne, hvad de fortier i deres indstilling om autorisation af revisionen. Dette demonstreres med eksempler. Alternative tidligere kollektrevisioner inddrages og overvejes.

1959

Schrøder, Urban: »Kirkens Fromhedsliv«, »Fremmede Lærere i Fromheden«, »Ud over Konfessionsgrænsen«, »En Klassiker paa Dansk«, i: *Den Danske Kirkes Historie*, red. Hal Koch og Bjørn Kornerup, Bind IV, Gyldendalske Boghandel, København 1959, i afsnittet »Enevældens første Aar 1670-1700«, s. 416-425.

Kort præsentation af Sophie Bille Andersdatters *De Udvaldes Ufor-gængelig Krone* og Hans Jacobsen Hvalsøes *De Bedendes Aandelige Kæde af 41 Led* og en række bønnebogsudgivere: Peder Samsing, Laurids Ernstsens von Baden, Johannes Lassenius, Elias Eskildsen Naur, Jørgen Lauridsen Aaskov, Severin Colding, Anders Matthiesen Hjørning, Mads Pedersen Rostoch, 16 engelske forfattere med 22 skrifter, Heinrich Müller, Caspar Neumann, Johan Quirsfeld, Ahasverus Fritsch, kardinal Johannes Bona, genudgivelse af Thomas a Kempis, Philipp Kegel med jesuitisk stof. Et særligt kapitel om Johann Arndts *Vier Bücher von wahrem Christentum* i Samuel Jensen Ilds oversættelse 1690.

1961

Schrøder, Urban: »En Spanier i Danmark. Litterær Krypto-Katholicisme i ældre dansk Lutherdom«, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 24 (1961), s. 24-42.

Om den spanske mystiker, dominikaneren Luis de Granadas (1504-88) påvirkning på danske opbyggelsesskrifter. *Aandelige Weyviser til det Himmelske Fæderneland oc evige Liff*, [...] *Sammendragen Aff Philippo Kegelio. Oc nu paa Danske wdsat aff Niels Mickelssen Aalb[org]*, Henrich Waldkirch, København 1625, BD I 461, bygger på Kegels *Geistlicher Wegweiser*, Hamborg 1611, der bygger på Granadas *Memorial de la Vida christiana* og på *Libro de la Oracion y Meditacion* og måske på mellemløddet *Flores R.P.F. Lodoici Granatensis*, samlet af Michael von Isselt, Köln 1588. Endnu et skrift går tilbage til Granada: *Guds Børns Gyldene Klenod. Det er: Den Sande Vey til Christendommen, Som først aff Engelsken i Tydsk Sprog er ofversæt ved Emanuel Sonthomb, oc nu paa Danske Verteret aff K[nud] J[acobsen]*

Blanchenburg], København. 1651, BD I 432. Via Frankrig og England er Granadas *Dux peccatorum* kommet til Danmark.

1963

Tunold, Solveig: »Nyfundne eldre danica i Oslo«, *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger X*, København 1963, s. 35-52.

S. 43-45 og 48: [Johann Habermann (Avenarius): Kristelige og udkaarne Bønner, oversatt av Hans Christensen Sthen. København 1594], LN 706a; s. 42-43 og 48: [Anders Rasmussen Gryderop: *Merckelige Bøner oc Psalmer*, København 1613], BD I 309; s. 43 og 49: Hans Christensen Sthen: *En liden nyttig Haandbog*, København 1616, BD I 327; s. 42 og 50: Philip Kegel: *Bedeboek, In Twölff Geistlike Andachte affgedeelet*, Hamborch 1617; Philip Kegel: *Tolff aandelige Betænckninger*, ved H.M. Aalb., København uden år [1621?], BD I 311; samme trykt før 1629; samme »Prentet i Kiøbenhaffn hos Salige Henrich Waldkirchs Arffvinger«; s. 38 og 50: Anders Matthiesen Hjøring *Gudfrygtigheds Speil*, København 1642; s. 37-38 og 51: Johann Gerhard: *Siælens Klenodie, Som indeholder 51 Hiertens Hellige Betenckelser*, Lund 1675, BD I 412; s. 36 og 51: Kirsten Munk: *Naadens Dørs Aandelig Hammer, Det er: Udkaarne, Aandelige oc Trøstelige Bønner, Morgen oc Aften*, København 1689, BD I 312; s. 36-37 og 51: Sophie Bille: *De Udvaldes Uforgængelig Krone i Himmelen*, København 1706, BD I 308; s. 51: *En Nye Viise, indeholdende en Lovsang for Krigens Afvendelse ... Tilligemed nogle Bønner fra og til Bords, til smaa og eenfoldige Børns Underretning*, ca. 1730.

»Fra Marine Lauridsdatters Bønnebog«, *Præsteforeningens Blad*, 53/47 (1963), 22. november, s. 878-879.

Den unavngivne bidragyder (Richard Fangel?) citerer en tekst fra Marines bønnebog som et overraskende evangelisk udtryk for overgangen mellem middelalder og reformation, men som ikke er inddraget i den netop udgivne MDB IV. Supplerende kan vi oplyse, at samme tekst er hentet fra blad Y 2r-4r i *Een ny Bedebog*, Magdeburg 1531, LN 11.

Sallander, Hans: »Några sällsynta, delvis okända lågtyska, danska och svenska upplagor av Johannes Avenarius' Christliche Gebete i Uppsala Universitetsbibliotek«, *Nordiska Studier i Bok- och Biblioteksväsen ägnade minnet av Svend Dahl, Nordisk Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen* 50 (1963), Uppsala og Stockholm 1965, S. 8-14.

Komplet eksemplar af nedertysk udgave, trykt af Asswerus Kröger

i Lübeck 1575 med Avenarius' tilegnelse af 1567 til grevinde Anna Schlick [fotokopi i Jens Lysters eje]. Eneste komplette eksemplar af 1577-udgaven, LN 706, af Sthens danske oversættelse. Finsk proveniens, dateret Kårkulla 16. febr. 1592, Erich Michelson, adlet med navnet Sölfverarm. Tidlig svensk udgave, udkommet Stockholm 1620 hos Olof Olofsson Helsing.

1965

Lyster, Jens: Håndskrevne emne- og stikordsregistre over danske, tyske og svenske bønner, mest fra perioden 1560-1620 i et forsøg på at fortsætte Krister Gierows disputats, Lund 1948, udarbejdet især i perioden 1965-1990. I ti A5-mapper med blåt plasticomslag bønnernes tekster, dvs. deres incipit og karakteristiske stikord. I to A5-mapper med grønt omslag Hans Christensen Sthens bønner. I fire A5-mapper med rødt omslag bønnebøger, især danske og tyske.

1966

Kornerup, Bjørn: »To engelske Opbyggelsesbøger fra det 17. Aarhundrede«. Udgivet og forsynet med Efterskrift ved Urban Schrøder«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 7/VI/1 (1966), s. 70-84.

Praxis Pietatis. Det er: Gudfryctigheds Øffuelse [...] Først beskrefuit paa Engelsk, siden paa Tydsk, og nu paa Danske vdsat, København 1646. BD I 405. Oversættelse af Lewis Baylys *The practice of pietie*. Endvidere omtales *GVds Børns Gyldene Klenod. Det er: Den Sande Vey til Christendommen, Som først aff Engelsken i Tydsk Sprog er of-versæt*, København 1651. BD I 432. Den danske oversætter er borgmester i Odense Knud Jacobsen Blanchenborg, (jf. Sthens Skrifter III s. 144). Urban Schrøder viser, at begge engelske skrifter går tilbage til spanieren Luis de Granada, død 1588, som også udgør hovedkilden til Philipp Kegels *Aandelige Weyviser til det Himmelske Fædreneland oc evige Liff*, København 1625. BD I 461. Andre romersk-katolske forfatters indflydelse på dansk ældre lutherdoms fromhedsliv nævnes.

1967

Lindhardt, P.G.: »Ugudeligt vås«. Anmeldelse af Ole Hallesbys *Fra bønnens verden* i *Jyllands-Posten* 4.9. 1967.

1969

Noack, Bent: *Om Fadervor*, Gads Forlag 1969, 236 sider. Fadervors to former, de syv bønner, epiousios i Matt 6,11 og Didake

kapp. 8-10, fadernavnet, lovprisningen, jødiske bønner, genklang af Fadervor i NT.

Lyster, Jens: »Forlæg og originalitet i Hans Christensen Sthens Trøsteskrift 1581 og Sendebrev 1592«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1969, s. 78-125.

Halleprædikanten Georg Walthers dåbsbøn over Mark 10,14 i *denes Trost der Eltern*, Wittenberg 1559, er oversat af Sthen og trykt i tillæg til Avenarius' bønnebog 1571 og i *En liden Trøstscrift*, 1581, LN 1535 (*Sthens Skrifter* bind II, s. 138 og bind III, s. 252).

1972

Lyster, Jens: »Niels Bredals salmer«, *Hymnologiske Meddelelser* 1/3 (1972), s. 8-20.

Om børnenes bordbønner »I Jesu navn« før og efter måltid i Niels Bredals *Børnespejl*, 1568, LN 434, optrykt i Thomissøns salmebog.

1973

Grubb, Poul: »Niels Bredals »I Jesu navn går vi tilbords« og bordbønnens sakramentale indhold«, *Hymnologiske Meddelelser* 2 (1973), s. 125-127.

Bruland, Skirne Helg: »Bredals bordbønner«, *Hymnologiske Meddelelser* 2 (1973), s. 127-128, med tilføjelse s. 128-129 ved Jens Lyster.

Ældre variantpar citeres, trykt Christiania 1650-1665 og København 1661.

Lyster, Jens: »Jesu barmhjertige øje – og Peter, Magdalene og røveren. Et bønne- og salmehistorisk motiv og dets historie«, *Hymnologiske Meddelelser* 2 (1973), s. 147-168 og 173-174.

Med henvisninger til bl.a. MDB II nr. 334o, III nr. 626 og 441n, IV nr. 1115. Endnu i *Den Danske Salmebog* 1953 fandtes bønningen som bøn nr. 4 »Før skriftemålet«.

Nielsen, Ole Nørskov: *Andagtslitteraturen og de gudelige vækkelser på Fyn 1820-1840*, Odense Universitetsforlag 1973. 200 sider.

Kyndig orientering om forudsætningerne i ortodoksi, pietisme, herrnhutisme og om foretrukne andagtsskrifter.

Schlink, M. Basilea: *Et liv i bøn – vejledning og bønner*, Lohses Forlag 1973. 127 sider.

1974

Behrens, Carl P.: *Kristen bøn*, KK-serien Unitas, København 1974. 31 sider.

Om bønnens væsen og om ret bøn.

1975

Bloom, Anthony: *En vej til bøn*, Katolsk forlag 1975. 127 sider.

Af den ortodokse biskop Anthony Bloom.

1976

Lyster, Jens: »Avenarii bønner i Sthens oversættelse. På sporet af den danske bønnebog 1. udgave 1571«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1976, s. 67-83.

Den anonyme og defekte »Herningbønnebog«, LN 470, med mange Avenarius-bønner identificeres som *Nogle merckelige vdkaarne Bøner*. Avenarius udgav sin bønnebog allerede i 1565 og derefter en revideret udgave i 1567. Sthen oversatte fra begge udgaver. Ny tolkning af et RASMUS HANSEN-akrostikon.

1978

Hansen, Knud: »Bønnen« og »Fadervor«, s. 201-207 og 207-227 i *Den kristne tro*, Gyldendal 1978. 246 sider.

Luther: Troen er intet andet end idel bøn. Forholdet mellem tavs-
hed og tale. Bønhørelse (med et pragtfuldt Lindhardt-citat!), den rette
bedende. Som børn. Faderbetegnelsen. Navnets hellighed. Hver bøn i
Fadervor gennemgås.

Lindhardt, P.G.: »De Teologiske Fakulteters udtalelse om kristen bøn«, skønsmæssigt 1978.

Lindhardts avisartikler Statsbiblioteket, SB VI:138.

1981

En russisk pilgrims beretninger, Borgen 1981. 129 sider.

En bog om Jesus-bønnen.

Lindhardt, P.G.: »Nye salmer og nutidsbønner«. Anmeldelse af *129 Salmer*; Ruth og Herluf Andersens *Nutidsbønner*; *Dåbsoplæring* (udg. af Evangelisk Pædagogisk Samvirke), *Jyllands-Posten* 28.6. 1981.

1982

Banning, Knud: »Middelalderens danske bønnebøger, V. bind, kom-

mentar og registre«. Anmeldelse i *Hymnologiske Meddelelser* 11 (1982), s. 54-55.

Jexlev, Thelma: »Den skrevne bog. Lovhåndskrifter, bønnebøger, opbyggelseslitteratur«, *Bogvennen* 1982, *Skrift, Bog og Billede i Senmiddelalderens Danmark*. s. 45-66.

Bønnebøgerne nåede ud til middelklassen og bidrog til øget læsevne. Bønnebogen var andagtsbog til privat brug. Svært at drage en skarp grænse mellem tide- og bønnebøger, men i de sidste er antallet af bønner langt større. De var fortrinsvis ejet af kvinder, men Karen Billes bønnebog er i virkeligheden Knud Billes.

Hansen, Bent Smidt, Erik Haahr og Tove Haas Pedersen, red.: *At bede, besværge, meditere. Studiehæfte med teksteksempler*, Borgen 1982, 72 sider.

Anmeldelse af P.G. Lindhardt: »Bønnen et alment fænomen«. *Jyllands-Posten* 6.2. 1982.

Stidsen, Johs. Enggaard: *De stærke Jyders Mindestue*. Enggaard er initiativtager til *De stærke Jyders Mindestue*, åbnet den 4. marts 1982 på Kærvej 11 i Gammelsole, Øster Snede Sogn. Bogsamling og arkivalier. I Stidsens register over bogsamlingen er den 3. afdeling bønnebøger.

www.destærkejyderssskole-mindestuen.dk/register-over-boeger-i-mindestuen/

1983

Banning, Knud: »Ved korsets fod«, *Iconographisk Post, Nordisk Tidsskrift för Ikonografi* 1 (1983), side 1-6.

Senmiddelalderlige bønner fra »Anna Brades Bønnebog« beregnet til at bedes foran krucifikset eller helgenbilleder.

1985

Seidelin, Anna Sophie: »Om kollekterne«, *Under Guds Ord. Nyt og Gammelt til Vejledning i Evangeliet* 272 (1985). Fire sider.

Kollekterne i helligtrekongerstiden fra »Lund Missalet« over Veit Dietrich og revisionen i 1923 og frem til Seidelin.

Haastrup, Ulla: *Danske Kalkmalerier*, bind 1-7 plus registerbind, Nationalmuseet 1985-1992.

Bind 5 Sengotik 1475-1500, 1991: Den fattiges og den rige mands bøn s. 116; bønnen i Gethsemane s. 61 og 120. Bind 6 Sengotik 1500-

1536, 1992: Den fattiges og den rige mands bøn s. 30-31, 59, 82. Anna Brades (Brahes) bønnebog s. 69, 168-169. bønne i Gethsemane s. 44, 232-233. Bind 7 Efter reformationen 1536-1700, 1992: Bønne i Gethsemane s. 28, 102, 104, 127.

1989

Lyster, Jens: »Bønnelitteraturen som hymnologisk forskningsobjekt«, *Hymnologiske Meddelelser* 18 (1989), s. 136-138.

Bønner bliver til salmer. Bønnebøger ledsager salmebøger.

Lyster, Jens: »Om Grundtvigs 'Sov sødt, barnlille' og andet godt i en upåagtet bønnebog fra 1847«, *Hymnologiske Meddelelser* 18 (1989), s. 139-166.

Analyse af det anonyme skrift *Morgen- Bord- og Aftenbønner. Udgivne af en Forening af Præster og Skolelærere*, 1847.

1991

Jexlev, Thelma: »Anna Brahes bønnebog – et birgittinsk håndskrift fra Maribo«, i *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden/Birgitta her Works, and her Five Abbeys in the Nordic Countries*, Odense University Studies in History and Social Sciences 10, red. Tore Nyberg, Odense Universitetsforlag 1991, s. 323-328.

1993

Frederiksen, Britta Olrik: »Prayer books«, i *Medieval Scandinavia: an encyclopedia*, Garland reference library of the humanities 934, red. Philip Pulsiano m.fl., Taylor & Francis 1993, s. 514-515.

1995

Jørgensen, Ninna: »Hans Christensen Sthens Skrifter I. En liden Vandrebog«, *Hymnologiske Meddelelser* 24 (1995), s. 125-127.

Lyster, Jens: »En gammel aftenbøn?«, *Hymnologiske Meddelelser* 24 (1995), s. 187.

»Bevar, o Gud, i Nat min Fader og min Moder« af Otto Diderik Lütken (1713-1788) eller hans barnebarn af samme navn (1793-1866).

1996

Statusrapport fra Salmebogskommissionen, 1996.

Underudvalg 5 har gennemgribende fornyet salmebogens afsnit med bønner.

Temahæfte om bøn, Kirkefondets temahæfte omkring gudstjenesten, nr. 4, december 1996. Kronik af Hjørdis Kjærgaard: Har du bedt med dit barn i dag. – Mogens Miland: Bøn i hverdagen. – Marianne Bach: Bønnens betydning i sjælesorg. Anna Sophie Seidelin: »Mine egne« kollektter. – Johannes Johansen: Hvorfor nye kollektter – og hvordan. – Holger Lissner: En kollektrækkes tilblivelse. – Erik Aabjerg Friis: Et synligt tegn på bønnens usynlige fællesskab (om billedbetragtning). – Diverse bønner.

1997

Wulff Pedersen, Edvard, Stefan Søndergaard og Per Aagaard (red.): »Missalekollektterne i ny oversættelse«, Theologisk Oratorium 1997. 13 sider.

Bygger på Regin Prenters forslag fra 1953 og Prøvealterbogen fra 1958, Jørgen Glenthøjs kollektter i »Introitus og kollektter til kirkeårets søn- og helligdage« 1987, Anna Sophie Seidelins fra alterbogen af 1993 samt den katolske kirkes messebog.

Davidsen, Andreas: »Fadervor i Lukasevangeliet«, *Under Guds Ord. Nyt og Gammelt til Vejledning i Evangeliet* 345 (1997). Fire sider.

Lyster, Jens: »Dr. Paul Ebers bøn om en salig død«, i *Ord, Sprog og artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500-1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*, red. Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen og John Kousgård Sørensen, Reitzels Forlag, UjDS 1997, s. 127-155.

Ebers dødssalme kaldes hårdnakket en bøn i både Tyskland og Danmark. En rimet, ustrofisk version i en dansk bønnebog 1574-78, LN 470, inspirerer til at søge en tysk ustrofisk tekst. I Sverige optræder bønne omsat til prosa i 1564. På dansk som prosabøn i 1572. Middelalderlige impulser til Ebers bøn findes i MDB I nr. 90, 122, 360, 977, III nr. 442, IV 847. Samme bøn se Lyster 2019.

1998

Lyster, Jens: »Salmebogskommissionens lavstatusrapport II. Om salmebogens nye prosabønner«, *Præsteforeningens Blad* 1998/22, s. 498-503.

Kommissoriet ønsker »en grundlæggende revision af salmebogens bønnebog«, hvilket giver bønneudvalget frie hænder til hvad som helst. Men grundlæggende for hvad og for hvem?

Dahlerup, Pil: »Bøn«, *Dansk litteratur. Middelalder*, bind 1, Gyldendal 1998, s. 447-475.

Nordentoft, Eva og Pedersen, Gerhard (red.): *I Guds nærhed. Om re-træter, bøn og kristen meditation. Bidrag til Skovhusbladet, Det øku-meniske center*, Aarhus, 1998. 125 sider.

Udvalgte artikler fra Skovhusbladet gennem ti år.

2000

Lyster, Jens: »Johannes Avenarius, Johannes Mathesius und Nicolaus Selnecker als Vorbilder für den dänischen Theologen und Kirchenlie-derdichter Hans Christensen Sthen (1544-1610).« Vortrag an der Jahres-tagung der Johannes Mathesius Gesellschaft in Beratzhausen Samstag den 24. April 1999 um neun Uhr Vormittag, i *Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern* 35-38, Johannes Mathesius Verlag 2000, S. 36-49. Jf. Lyster, Jahrbuch 2012.

Om Sthens hidtil ukendte lån fra de tre tyske teologers bønner.

2001

Appel, Charlotte: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark* I-II, Danish Humanist Texts and Studies 23, Det Kongelige Bibliotek/Mu-seum Tusculanums Forlag 2001. 1009 sider.

Pønitense og gudfrygtigheds daglige husøvelse, bøn og husandagt, bededagsforordninger s. 123-131; bevarede og tabte bøger, herunder bønnebøger, i Daniel Paullis *Mercurius Librarius Danicus* 1675-82, s. 568-572; bønnebøger i skifter, Avenarii alias Habermanns bønner, Philip Kegel, Johan Arndt, Forgiet mig icke, Aandelig Brønd-Spring, Siælens aandelige Lyst-Have, s. 741-743, lister over bogejeres bøger, s. 775-808; kronologisk tabel nr. 6 over 202 bønnebøger i perioden 1580-1719 i BD I spalte 303-322, side 864.

Dalsgaard, Mogens: »Den Sørgendes Trøst« – et eksempel på 1800-tal-lets jydsk folkelige andagtslitteratur«, *Hymnologiske Meddelelser* 30 (2001), s. 271-308.

Om andagtsbogen *Den Sørgendes Trøst*, udgivet af Peter Christen-sen Sønberg i Vester Dølby, Skive 1872.

Lyster, Jens: »Morgen- og aftenbønner og -suk til hver dag i ugen«, påbegyndt 25. september 2001 og foreløbig strækkende sig fra *Aande-lige Vandkilde*, 1620, og frem til Herslebs *Guds børns daglige adgang*, 1748. I dette digitale manus i mappe »Bønnelitteratur«, foreløbig 54

sider, er registreret en række serier af danske ugebønner og deres flittige genbrug i bønne- og salmebøger. De søges dateret og identificeret, gerne i forhold til udenlandske forlæg.

2002

Stidsen, Johs. Enggaard: *Hold fast ved det du har...! De stærke Jyder, med særligt henblik på deres salme- og sangtradition*, Odense Universitetsforlag 2002. 445 sider.

Kap. VIII, s. 169-182 hedder »Salmevers og bønner, brugt i hjem og skole« og aftrykker en række rimede bordbønner, f.eks. »I Jesu Navn går vi til Bords, at æde og drikke...«, »Vor Disk og Dug er alt bered«, »I Jesu Navn saa har vi ædt« og aftenbønner, f.eks. »Gud, lad os i din kundskab fremmes«, »Bed, o Jesus, bed for mig«, og fortæller om brugen af disse.

Lyster, Jens: »Hvorfor sukke, når man kan synge?«, *Jeg løfter opp til Gud min sang - rapport frå Hymnologikonferanse i Selfjord 2002*, Liturgisk Senter og Tapir Akademisk Forlag 2003, s. 167-186.

Kingos morgen- og aftensuk gjort syngelige af Landstad. Et norsk trin i en større projekteret kortlægning af Kingos suk og deres vej fra suk til salme.

2004

Lindhardt, Jan: *Fra Bønnens Verden*, Rosinante 2004, 148 sider.

Kapitlerne Hvorfor beder man? Hvem beder man til? Hvornår beder man? Bønnens retorik. Fadervor. Bønnerne i Salmebogen. Hvordan kommer man i gang?

Lyster, Jens: »Skandinaviske andagtsbøger i miniature I. En sejlivet dansk-norsk lilliput-tradition 1685-1800 og andet småt«, *Hymnologiske Meddelelser* 33 (2004), s. 165-190.

Aandelige vdkaarne Bønner oc Psalmer til hver Dag i Ugen, en hyppigt optrykt 32mo. BD I 319; V 41; V 531. Bønnerne stammer fra *Aandelige Morgen- og Aften-Bøner paa hver Dag i Ugen. Uddragen af den Bibliske Bede-Kilde*, Daniel Paulli, København 1682. BD I 330.

2005

Lyster, Jens: »Skandinaviske andagtsbøger i miniature II. Den islandske-danske boghandler Schovelins lilliput 1823-1855«, *Hymnologiske Meddelelser* 34 (2005), s. 129-141.

Morgen- og Aften-Bønner samt Hjerte-Suk, til hver Dag i Ugen,

Kjøbenhavn 1823, BD V 41, har i første del en serie ugebønner fra den bønnebog, der ledsagede flere udgaver af Kingos salmebog 1718 og fremefter. Miniaturens anden halvdel rummer Kingos ustrofiske morgen- og aftensuk. I 1826-udgaven er ugebønnerne udskiftet med Ove Høegh-Guldbergs fra 1770, BD I 309.

Hansen, Anne Mette: *Den danske bønnebogstradition i materialfilologisk belysning*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2005

Hofdahl, Elisabeth & Søes-Petersen, Sofie: »So fræls mek thin tiænistæ qwinnæ ...« Religiøsitet i de danske senmiddelalderlige bønnebøger«, i: *1066* 35/3 (2005), s. 24-33.

Lyster, Jens: »Skandinaviske andagtsbøger i miniature III. Udkaarne Bønner og Aandelige Psalmer, København 1667-1763«, *Hymnologiske Meddelelser* 34 (2005), s. 205-231.

Hovedparten af bønnebogen, BD I 319; I 338; V 40; V 331, udgøres af Sthens (Habermanns) ugebønner fra 1571 i den reviderede version fra senest 1620. Tre bønner stammer fra Sthens *En Liden Haandbog* udgave 1610. Ekskurs om Jesper Brochmands ind- og udgangsbønner s. 208-211. Jf. Fangel *Under Guds Ord* 218 (1976).

Lyster, Jens: »Skandinavische Miniatur-Andachtsbücher« i fire dele, i *Miniaturbuch Journal* 12, Sonderheft, Dezember 2005, s. 1-24.

S. 3: »Eine langlebige dänisch-norwegische Liliput-Tradition 1685-1800 und andere kleine Drucke«. S. 12: »Die Liliput Ausgaben des isländisch-dänischen Buchhändlers Schovelin 1823-1855«. S. 15: »Ausgewählte Gebete und Geistliche Lieder, Kopenhagen 1667-1763«. S. 22: »Schwedische Liliput-Kirchenliederbücher von der Mitte des 17. Jahrhunderts«.

2006

Dalsgaard, Mogens: »Den huslige Andagt 1800-1850. En undersøgelse af dagbøgernes oprindelse, teologi og betydning for fromhedslivet i den første halvdel af 1800-tallet.«, *Kirkehistoriske Samlinger* 2006, s. 27-100.

En dagbog er en bog, der anvendes daglig til husandagten. Danske og fra tysk og engelsk oversatte dagbøger præsenteres og bestemmes teologisk.

Hansen, Anne Mette: »Senmiddelalderlige bønnebøger: kulturarv og andagtsbøger«, *Studier i Nordisk 2004-2005* (2006), s. 89-102.

Jørgensen, Bo Hakon: »Prisningens form og væsen«, s. 8-30, i: *Næsten at nå. Tre forsøg med »at prise«*, Syddansk Universitetsforlag 2006. 359 sider.

Ud fra Rilkes forestilling om »at prise« kommer kapitlet ind på takkebønnens katalogagtige opregning af skaberværket. Kapitlet ser endvidere prisning som kritiks modsætning.

2007

Nicholson, John: »1. Den benediktinske tradition«, *Skovhuset* 1, februar 2007.

Nicholson, John: »2. Den franciskanske tradition«, *Skovhuset* 2, maj 2007.

Thaarup, Charlotte (red.), efter Grethe Livbjergs forlæg: »3. Den karmelitiske tradition«, *Skovhuset* 3, september 2007.

König, Sr. Regina: »4. Den ignatianske tradition«, *Skovhuset* 4, november 2007.

Lidell, Elisabeth: »Bøn og kristen spiritualitet«, *Præsteforeningens Blad* 2007/47, s. 981-992.

Artikel skrevet ud fra undervisning i bøn og spiritualitet på Pastorseminariet i Aarhus.

2009

Fink-Jensen, Morten: »En skrivende præst og hans publikum. Rasmus Hansen Reravius, præst i København og på Lolland, 1565-1582«, s. 23-60 i Charlotte Appel og Morten Fink-Jensen: *Når det regner på præsten. En kulturhistorie om sognepræster og sognefolk 1550-1750*, Hovedland 2009. 380 sider.

Om Reravius' bønner i forbindelse med hustavlen og om bøn mod trolddom s. 44-54.

Lyster, Jens: »Et antijesuitisk skrift fra 1584, dets kilder og et efter-spil«, *Kirkehistoriske Samlinger* 2009, s. 55-81.

Hans Christensen Sthens *Saligheds Vey*, 1584, LN 1536, en udlæg-

ning af Sl 1 i spørgsmål og svar, rummer to bønner over Sl 1. Den første er forfattet af Josua Opitius, den anden af Nicolaus Selnecker.

2010

Christiansen, Helle: *Reflekterende og fremadrettet*. Anmeldelse af Holger Lissners Kollekt og bønner. *Præsteforeningens Blad* 2010/7, s. 126-28.

2011

McGuire, Brian Patrick: *Hjælp mig, Herre. Bøn gennem 1000 år*. Alfa 2011. 285 sider.

Bønnens udvikling fra Augustins Bekendelser til Jean Gersons bønner til skytshelgenen Johannes Evangelisten i begyndelsen af 1400-tallet. Medforfatter og oversætter af de græske tekster er biskop Henrik Christiansen med sit sidste bidrag til dansk teologi.

Fink-Jensen, Morten: »Printing and preaching after the Reformation. A Danish pastor and his audiences«, i *Religious Reading in the Lutheran North, Studies in Early Modern Scandinavian Book Culture*, red. Charlotte Appel og Morten Fink-Jensen, Cambridge Scholars Publishing 2011, s. 15-47.

Heri om Reravius' bønnebøger.

Dahlerup, Pil: *Sanselig Senmiddelalder*, Aarhus Universitetsforlag, 2011.

»Bed godt for ...« (s. 269-301), »Bønner til en såret krop« (s. 303-344), »Rosenkransen« (s. 347-403), »Bønner til Skt. Jørgen« (s. 433-437), »Tidebøn« til Maria Magdalena (s. 469-476).

2012

Demant, Jørgen: »Bøn som indøvelse i menneskelighed«, i *Livskraft – Studier i kristendom, fortælling og erfaring. Festskrift til Svend Bjerg*, red. Christine Tind Johannesen-Henry, Susanne Gregersen, Søren Holst og Elof Westergaard. Anis 2012, s. 267-277.

Hansen, Anne Mette: »AM 421 12mo: An artefactual philological study«, i *Care and conservation of manuscripts 13*, red. Matthew Driscoll, Museum Tusculanums Forlag 2012, s. 1-16

Lyster, Jens: »Johannes Avenarius (Habermann), Johannes Mathesius und Nicolaus Selnecker als Vorbilder für den dänischen Theologen und

Liederdichter Hans Christensen Sthen, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 2012, s. 222-233.

Foredrag ved årsmødet for Johannes Mathesius-Gesellschaft i Beratzenhausen april 1999. De tre tyske teologers bønner identificeres som forlæg for en række af Sthens bønner. Se 1999.

2013

Jørgensen, Bo Hakon: »En bøn er mere end poesi«, *Kristeligt Dagblad*, 11. 2. 2013

Forholder sig tolkende til en bøn i *Himlen i mine fodsåler*, 2011, s. 130.

Jørgensen, Bo Hakon: »Fastelavnssøndag«, *Kristeligt Dagblad*, 13. 2. 2013.

Forholder sig tolkende til bøn i *Gudstjenestens bønner I*, 2012, s. 55.

Jørgensen, Bo Hakon: »5. søndag efter trinitatis«, *Kristeligt Dagblad*, 18. 2. 2013.

Forholder sig tolkende til bøn i *Gudstjenestens bønner I*, 2012, s. 265.

Jørgensen, Bo Hakon: »Forbøn for menneskelivet«, *Kristeligt Dagblad*, 20. 2. 2013.

Forholder sig tolkende til bøn i *Gudstjenestens bønner I*, 2012, s. 340.

Jørgensen, Bo Hakon: En bøn om kærlighed«, *Kristeligt Dagblad*, 21. 2. 2013.

Behandling af teksten om den samaritanske kvinde ved brønden med henblik på at skrive en bøn over den. Ovennævnte fem indlæg i *Kristeligt Dagblad* diskuterer alle bønner som tekstgenre og giver bud på beskrivelse og fortolkning af bønner.

Skinnebach, Laura Katrine: *Practices of Perception – Devotion and the Senses in Late Medieval Northern Europe*, upubliceret ph.d.-afhandling, Universitetet i Bergen 2013.

Afhandlingen undersøger senmiddelalderens fromhedspraksis med særligt fokus på forholdet mellem kroppen og sjælen. De danske bønnebøgers rubrikker og diverse devotionelle guides samt et rigt billedmateriel fungerer som kilder til, hvordan kroppen og sanserne aktiveres

og integreres i fromheden ved hjælp af diverse positurer, bevægelser og brug af materielle objekter som billeder, små figurer, lys og tekstuelle amuletter.

2014

Kofod-Svendsen, Flemming: »Bibliografi over Rosenius' skrifter udgivet på dansk«, *Kirkehistoriske Samlinger* 2014, s. 49-100.

Blandt udgivelserne kan nævnes *Fader Vor. Med Udlæggelse og Betragtninger*, Rønne 1881 og mange senere oplag, *Bønnen i Jesu Navn*, Skjern 1909, *Husandagtsbog*, Aakirkeby 1935 og senere oplag, *De ti bud og Fadervor*, Rønne 1957 og 1976, *På Skriftens grund. Daglige andagter*, Holbæk 1981.

2015

Hansen, Anne Mette: »The Virgin Mary in text and image: the prayer book of Marine Jespersdatter«, i *Words and Matter: The Virgin Mary in Late Medieval Parish Life*, red. Jonas Carlquist og Virginia Langum, Sällskapet Runica et Mediævalia 2015, s. 66-86.

Skinnebach, Laura Katrine: »Devotion. Incorporating the Immutated Sensorium in Late Medieval Devotional Practice«, i *The Saturated Sensorium. Principles of Perception and Mediation in the Middle Ages*, red. Hans Henrik Lohfert Jørgensen, Henning Laugerud og Laura Katrine Skinnebach, Aarhus Universitetsforlag, s. 152-179.

Sanserne spiller en central rolle i middelalderens religiøse praksis. De danske bønnebøger og diverse spirituelle guides illustrerer, hvordan sanserne aktivt anvendes som redskab i den guddommelige henvendelse.

2016

Rasmussen, Jens: *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur. Andagtsbøger og lægmandsforsamlinger (1800-1840)*, Syddansk Universitetsforlag 2016. 332 sider.

Henvisninger til boglister af vækkelsesprædikanterne Chresten Madsen og Peter Larsen Skræppenborg. Følgende opbyggelses- og bønnebøger er beskrevet: H.J. Hvalsøes *De Bedendes Aandelige Kiæde inddeelt i 41 led*, 1700, BD I 310; Johann Arndts *Sex bøger om den sande Christendom*, 1. udgave 1605. På dansk 1688, BD I 405; *Nogle faa udvalgte og med Blod besprængte Blomster, opsamlede under Jesu Kors*, af Frederik B. Boye, København 1750 (førsteudgave i 1749), BD I 343; *Gylden Skat-Kiste for Guds Børn, hvis Liggendefæ er i Him-*

melen, C.H. v. Bogatzsky, 1719, på dansk 1759, BD I 406; *Skrifte- og Communion-Bog, indeholdende Underretning om ... Aanderige Bønner, efter de Christnes adskillige Classer ... Skrifte-Bønner efter hvers Omstændighed ...*, af Johann Philip Fresenius, på tysk 1746, på dansk 1765, BD I 460.

Christensen, Marie Møller: »‘Altid hun mig så bruge vil’ – adelskvinders håndskrevne bønnebøger som brugsgenstande i sociale og religiøse sammenhænge«, i *Herregårdshistorie*, 11, red. Britta Andersen, Marie Kirstine Elkjær og Rasmus Skovgaard Jakobsen, Gammel Estrup – Herregårdsmuseet 2016, s. 21-29.

Behandler nogle bønnehåndskrifter fra anden halvdel af 1500-tallet i Karen Brahes Bibliotek.

Lyster, Jens: »Forfatteren til lutheranernes bønnebog fylder 500 år«, kronik i *Kristeligt Dagblad* 9. 8. 2016.

Om Johann Habermann alias Johannes Avenarius.

Lyster, Jens: 1516-2016. *Johann Habermann (Johannes Avenarius) 1516-1590. Sein Leben und sein Gebetbuch*, s. 1-16, [http://iah-hymnologie.de/Hymnological workshop/ Introduction zu Johann Habermann »Christliche Gebet«](http://iah-hymnologie.de/Hymnological%20workshop/Introduction%20zu%20Johann%20Habermann%20»Christliche%20Gebet«) i: [http://iah-hymnologie.de/Hymnologisk workshop/](http://iah-hymnologie.de/Hymnologisk%20workshop/) materiale til salme. Også på hjemmesiden www.lystersforlag.dk/ bibliografi (kronologisk), 2016, page 15.

Fejring af Habermann på 500-årsdagen for hans fødsel den 10. august 1516.

Lyster, Jens: »Johann Habermann (1516-2016) og hans bønnebog«, *Hymnologi. Nordisk Tidsskrift* 2016, s. 52-57.

Habermanns bønner blev omsat til poesi i både Tyskland og Danmark og blev fast ledsager i talrige salmebøger.

Thomsen, Niels: »Hans Christensen Sthen. Almindelige menneskers tro – på Luthers tid.«, *Dansk Kirketidende* 168/10 (2016), s. 20-23.

Dahlerup, Pil: *Litterær reformation*, Upress 2016.

»Fader, o Fader« (om bønnebøger), s. 159-217.

Skinnebach, Laura Katrine: »‘Dhetta er Oret’: Materielle forandringer som praksis og instrument«, *Kunst og Kultur* 98/3 (2016), s. 154-162.

En håndfuld af de danske middelalderlige bønnebøger har tydelige

spor af efterreformatrisk genbrug. Men hvad blev genbrugt, og hvad blev sorteret fra? Og hvordan blev disse justeringer og rettelser foretaget?

Skinnebach, Laura Katrine: »Transfiguration. Change and Comprehension in Late Medieval Devotional Perception«, i *The Materiality of Devotion in Late Medieval Northern Europe. Images, Objects and Practices*, red. Salvador Ryan, Henning Laugerud og Laura Katrine Skinnebach, Four Courts Press 2016, s. 90-103.

Transfigurationen er en central bibelsk begivenhed, hvori Jesus viser sig for udvalgte disciple. Transfigurationen kan imidlertid også ses som en *modus operandi* for den spirituelle erkendelse. Transfigurationens skift i figuration kommer til udtryk i hagiografi og mysticisme samt i de middelalderlige bønnebøger.

2017

Lyster, Jens: »Johann Habermanns bønnebog på dansk«, *Kirkehistoriske Samlinger* 2017, s. 162-173.

De første tre fjerdedele af Sthens oversættelse af Habermanns bønnebog er foretaget efter den tyske 1565-udgave, og dernæst har Sthen revideret oversættelsen efter 1567-udgaven. Den sidste fjerdedel bygger kun på den tyske 1567-udgave. Men hvilket oplag af 1567-udgaven?

Hansen, Anne Mette: »— Og denne bøn skal bedes med stor længsel og stor gudelighed, og med et ydmygt hjerte. Håndskrevne bønnebøger fra middelalder og renæssance«, i *Kvindernes renæssance og reformation*, red. Grethe Jacobsen og Ninna Jørgensen, Museum Tusculanums Forlag 2017, s. 259-278.

Hansen, Anne Mette: »Devotional Books from the Birgittine Abbey of Maribo«, i *Nuns' Literacies in medieval Europe: The Antwerp Dialogue*, red. Virginia Blanton, Veronica O'Mara og Patricia Stroop, Brepols 2017, s. 171-185.

Lyster, Jens: »Salmer og andagtslitteratur 1517-1700«, i *Reformationen i dansk kirke og kultur 1517-1700*, 1, red. Niels Henrik Gregersen og Carsten Bach-Nielsen, Syddansk Universitetsforlag 2017, s. 269-305.

Nadverbøn af Sthen er sammenstykket af to katolske bønner (s. 270). Bønnen er ikke fortjeneste, men samtale med Gud (s. 270 f.).

Hustavlebeder s. 280-283). Mediterende bønner over Kristi lidelse (s. 283-285).

Bisgaard, Lars: »Den religiøse praksis i en brydningstid«, i *Reformationen i dansk kirke og kultur 1517-1700*, 1, red. Niels Henrik Gregersen og Carsten Bach-Nielsen, Syddansk Universitetsforlag 2017, s. 307-327.

Til afløsning af de katolske evige messer kom efter reformationen bededage, bødsfromhed og forbøn.

Rasmussen, Jens: »Vækkelser og andagtslitteratur i en luthersk kultur«, i *Reformationen i dansk kirke og kultur 1700-1914*, 2, red. Niels Henrik Gregersen og Carsten Bach-Nielsen, Syddansk Universitetsforlag 2017, s. 285-316.

Andagts- og bønnebøger, der udkom i mange oplag, var Arndts *Den Sande Christendom*, Hvalsøes *De Bedendes aandelige Kiæde*, Bogatzsky's *En Gylden Skat-Kiste for Guds Børn* og Boyes *Nogle faa udvalgte og med Blod besprængte Blomster, opsamlede under Jesu Kors*.

Lyster, Jens: »Bibelbrug i Hans Christensen Sthens digtning i 1500-tals perspektiv«, *Bibelen og Reformationen*, Forum for Bibelsk Eksegese 20, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet/Eksistensen Akademisk 2017, s. 247-278.

En gendigtning af lignelsen om kongesønnens bryllup, evangelium til 20. søndag efter trinitatis, henter inspiration fra søndagens missalekollekt.

2018

Demant, Jørgen: »Bøn er at få nye øjne at se med«, kronik i *Kristeligt Dagblad*, 26. 4. 2018 (dagen før store bededag).

Henriksen, Lars: »At bede er en måde at få den rigtige indstilling til det, der nu engang sker«, *Kristeligt Dagblad*, 26. 4. 2018, interview med valgmenighedspræst Morten Kvist.

Skinnebach, Laura Katrine: »A Mirror and Medium of Sanctity. Imitation and internalization in Anna Brade's prayer book«, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 22 (2018), s. 81-101.

I Anna Brades bønnebog fra slutningen af 1400-tallet er Sankta Anna den centrale identifikationsfigur. Bogens forståelse af Sankta Anna trækker tydelige tråde til Sankta Anna-receptionen i Birgitta af

Vadstenas åbenbaringer. Her fungerer Sankta Anna som spejl netop på grund af sin frugtbarhed og moderlighed.

Garff, Joakim, Povl Götke og Eberhard Harbsmeier: *Længslen er din gave. Søren Kierkegaards bønner*. Kristeligt Dagblads Forlag 2018. 222 sider.

Søren Kierkegaard skrev hen ved 100 bønner, der er spredt ud over forfatterskabets opbyggelige taler og dagbøgernes mange tusinde sider. Udgivelsen gengiver hans bønner på nænsomt nudansk. De tre udgivere bidrager med essays over Kierkegaards bønner, der spænder fra afgrundsdyb fortvivelse over fortrøstningsfuld hverdagstaknemlighed til en henrykkelse hinsides sprogets yderste grænser. Illustreret med værker af Sys Hindsbo.

2019

Ejrnæs, Bodil: *Gammeldansk Bibel. Studier i en dansk bibeloversættelse fra middelalderen*, Eksistensen 2019, 207 sider. S. 165-184: »Tilskrifterne i hs. Thott 8 fol. – salmer, bønner og bekendelser fra 1500- og 1600-tallet.«

Tilskrifterne er fem salmer fra Thomissøns salmebog, Sthens bekendelse »Ah leffuende Gud jeg bekiender for dig«, katolske signalser, Avenarius' aftensignelse til onsdag, signelse fra Sthens *En liden Haandbog*. Hertil kan vi føje, at den bøn, der er aftrykt s. 180-181, svarer til en i *Palladius' Skrifter II* s. 39.

Skinnebach, Laura Katrine: »Haptic Prayer – Devotional books and practices of perception«, i *Touching Christ, Devotional Practices, and Visionary Experiences in the Late Middle Ages*, red. David Carillo-Rangel, Delfi I. Nieto-Isabel og Pablo Acosta-Garcia, Palgrave Macmillan 2019, s. 95-122.

I de danske middelalderlige bønnebøger optræder en lang række bønner, der kan udføres med brug af materielle objekter så som billeder, voksfigurer og tekstamuletter. Et gennemgående træk ved bønnernes forklarende rubrikker er, at de ekspliciterer, at objekterne skal bæres på kroppen for at virke. Artiklen viser, hvordan materielle objekter fungerer som åbning og udtrækning af kroppen i henvendelsen mod Gud.

Heilskov, Mads Vedel: »Sacralising Perception: Rosary-Devotion and Tactile Experience of the Divine in Late Medieval Denmark«, i *Touching Christ, Devotional Practices, and Visionary Experiences in*

the Late Middle Ages, red. David Carillo-Rangel, Delfi I. Nieto-Isabel og Pablo Acosta-Garcia, Palgrave Macmillan 2019, s.71-93.

Hvordan de taktile og sensoriske aspekter af rosenkransbønnen spillede sammen med de mentale og meditative.

Bach-Nielsen, Carsten: *Bibelen i Danmark. 500 års kirke- og kulturhistorie*, Bibelselskabets Forlag 2019, 442 sider.

S. 202-204 »Andagtslitteraturen og bogmarkedet«: Skriftstederne opfattes som Guds svar på menneskets bønner. Mystikken tilbyder den direkte vej til Gud. Arndt gør i sine bønner skriftens dybder tilgængelige. Bønnerne skal være skriftmæssige, dvs. bibelske. Andagtsbøger overflødiggør Bibelen. S. 229-234 »Den nye andagtslitteratur«: Sammenknytning af brudemotivet og blodsmystikken: Jesu blod renses for synd. Kun retseende øjne kan se den korsfæstede til salighed. Luther bliver garant for en lidelses- og blodsteologi med erotisk anstrøg. Johann Christoph Schinmeyers »Skattekasse« med bibelvers var på størrelse med et kortspil. Kisten er skriften, skatten er Jesus Kristus. Samme lille format har Frederik Boyes *Nogle faa udvalgte og med Blod besprængte Blomster* (BD I 343) til hver dag i året. Ligeså Mikkel Holmbos *Den aandelige Blomsterkurv* (BD I 417) og Bogatzkys *Gyldne Skattekiste* (BD I 406). S. 319-320 »Mannakorn«. I en skål på stuebordet tilbydes gæsterne mannakorn, frimærkestore med et bibelcitater, inspireret af herrnhuternes daglige løsener.

Lyster, Jens: *Den alsiske Brorson. Salmedigteren Peter Ernst 1718-1776 og hans forfatterskab*, Lysters Forlag 2019, 478 sider.

S. 348-349: »Nogle korte og Eenfoldige Bønner af den Hellig Aand«. Herrnhutiske bønner til det forunderlige, blodige, korsfæstede og tornekrønte Lam fra tiden op til 1756.

Lyster, Jens: »Vom Gebet zum Lied. Paul Ebers »Herr Jesu Christ wahr' Mensch und Gott««, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 2019, s. 136-157.

Salmen har forhistorie som bøn. Dateres af Hans Thomissøn og nedertyske kilder til 1557. I 1560 gjort til salme, i 1561 udbredt som både bøn og salme i Dessau-Anhalt. På dansk først som ustrofisk bøn, i 1569 strofisk. Reravius' oversættelser er præget af nedertysk forlæg, ligeså Rostock- og Magdeburg-salmebøgerne 1577 og 1596. I DDS 2003 nr. 526 og 527. Om samme bøn se 1997.

2020

Skinnebach, Laura Katrine: »Devotion in Transition. The re-use of medieval prayer books after the Reformation in Denmark and Britain«, i *Northern European Reformations. Transnational Perspectives*, red. Kelly James, Henning Laugerud og Salvador Ryan, Palgrave Macmillan 2020, s. 235-268.

Aalund, Pernille: *Bønnens kraft. Kan man bede om alt?*, Gyldendal 2020. 191 sider.

Ud fra sit eget liv fortæller forfatteren, hvordan hun er gået fra et liv i overhalingsbanen til et liv i fordybelse. Anm. af Steen Skovsgaard i Kristeligt Dagblad 19.4. 2021: »Gode pointer om bøn, men forvirring om, hvem man beder til.«

2021

Thorsen, Jakob Egeris: »Lad 2021 blive et år med tid og plads til bøn«, rubrikken »Kirkeligt set« i *Kristeligt Dagblad* 6. 1. 2021.

Christensen, Marie Møller: *Adelskvinders bønnebøger som andagtskultur og bogmedium. Fra reformationstiden til midten af 1600-tallet*. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Saxo-Instituttet, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet. Indleveret september 2020.

Afhandlingen undersøger adelskvinder som aktører i fromhedslivet ud fra deres beskæftigelse med bønnebøger i håndskrift og på tryk. Desuden gøres et forsøg på at samle de bevarede danske håndskrevne bønnebøger i et bilag. Afhandlingen blev forsvaret den 15. januar 2021.

Pedersen, Nils Arne: »Dåbsritualet i P.A. Fengers forslag til alterbog fra 1874«, i *Den sete kirke. Festskrift til Carsten Bach-Nielsen*, red. Mattias Skat Sommer et al., Aarhus Universitetsforlag 2021, s. 159-176.

Heri bl.a. om brugen af bede- og bankebønnen i dåbsritualet.

Under udarbejdelse

Skinnebach, Laura Katrine: »Materiality of Memory. The use and significance of wax in late medieval devotion«, i *Materiality and Religious Practice in Medieval Denmark*, red. Sarah Croix og Mads Heilskov, Brepols (forventet 2021).

Teksten tager udgangspunkt i en række eksempler på brug af voks som devotionelt materiale i danske middelalderlige bønnebøger. Voks har den særlige egenskab, at det kan formes og omformes. Det er i den egenskab, det bruges som metafor for menneskets erindring. I de dan-

ske bønnebøger fungerer dette materiale som et erindringsmateriale, der kan indeholde flere lag af betydninger i sig.

Lyster, Jens: »*Den Aandelige Vey-Viser. Et 1600-tals Manuale eller Haandbog*« med »Morgen oc Aftensignelser til hver Dag i Ugen«, »Collector, Episteler og Evangelier« og »En ny Dansk Psalme-Bog« (forventet 2022).

Utrykt analyse af hidtil ukendt skrift, af Appel 2001, II, s. 571 omtalt som tabt, men nu fundet i en udgave »Anden gang forbedret«, trykt af Just Jenssen Høg i København 1695. Salmedelen er en skrabet udgave af Joachim Moltkes *En ny Dansk Psalmebog D. Mart. Lutheri*, København 1647, BD I 328. Bønnedelen med bl.a. 28 Avenarius-bønner, et udvalg, der ligner Salomon Sartors *Vdkaarne Bønner til huer Dag i Vgen*, BD I 318.

Ahlefeldt-Laurvig, Mette M.: »Barselkonens bønner. Brugen af tyske og danske barselbønner i Reformationsårhundredet«, påtænkt udgivet i *Fellowship Report* til Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel og *Kirkehistoriske Samlinger*.

Fra det øjeblik en kvinde blev gravid, levede hun i frygt. Dels kunne hun skade sit foster ved at forse sig på et dyr, en ting eller en handling, der alt sammen mentes at kunne misdanne fosteret, dels imødegik hun en fødsel, der repræsenterede smerte og måske død. Selv efter veloverstået barsel lurede faren, indtil moderen havde stået kirkegangskone, idet barselkvinden ansås som særligt udsat for onde magter. Intet under, at barselbønnen var vigtig. Før reformationen havde moderen ofte forstærket bønnen ved en fysisk gerning eller ved brug af amuletter og liturgiske genstande. Efter reformationen skulle bønnen virke ved troen alene. Dét kunne ikke alle leve op til.

Bønnebøger. Kollektssamlinger

1923

Roskilde konvents kollekter, i kommission hos O. Lohse, København 1923.

1953

»En bønnebog«, s. 310-367 i *Den Danske Salmebog*, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag 1953.

89 bønner, heraf 11 af Luther og otte fra forrige salmebog. Af samtidige bønner er tre af Gunnar Pedersen, to af Harald Vilstrup og fem af

Halfdan Høgsbro. Den gamle serie med 14 ugedagsbønner af Ove Høegh Guldberg fra 1770 er suppleret med en ny serie af Harald Vilstrup.

1967

Rasmussen, Gerhard: *Morgen og aften*, Unitas forlag 1967. 77 sider. Skrevet til Fuglsang Refugium.

1969

Quoist, Michel: *Bønner fra livet*, Frimodts forlag 1969. 116 sider. Bønner i knækprosa om forskellige livssituationer.

1971

Dansk Tidebog – »Den danske Tidegærd«, 2. udgave, tilrettelagt af Dag Monrad Møller, Finn Viderø og Harald Vilstrup, Selskabet Dansk Tidegærd 1971. 526 sider.

Det danske Antifonale 1-2: Musikken til Dansk Tidebog »Den danske Tidegærd«. 1. Ugens tidebønner. 2. Kirkeårets tidebønner [Katolsk messebog], Engstrøm & Sødring, København 1971. 63 sider.

1974

Geil, Georg S.: *Bøn i dag*, Unitas Forlag 1974. 124 sider.

Mange bønner er fra den svenske *Böner i vår tid*. Også bønner af Finn Allan Ellerbek-Petersen (9), Geil (8), Gerhard Rasmussen (5), Bjørn Ellerbek (4), Bonhoeffer (3), G.K. Chesterton (2), Karl Barth (2).

1976

Fangel, Richard: »Ugebønner fra Avenarius' bønnebog 1571 oversat af Hans Christensen Sthen«, *Under Guds Ord. Nyt og gammelt til vejledning i evangeliet*, 218 1976. Seks sider.

Efter miniaturebønnebog fra 1722, der *ikke* udkom i Flensborg, jf. Lyster 2005 miniature III.

1980

Prahl, Søren (red.): *Søn- og helligdagskollekt*, uden årstal, 68 sider. Ifølge brev udgivet Branderup 1980.

Kollekterne er bønner udarbejdet af Bjørg Ingjerd Nielsen, og prøvet af i Sct. Jørgens Kirke i Svendborg. Hun var lægekone, maler og ikonmaler og stud.theol, død 1977.

150

1981

Sarvig, Ole: *Salmer og begyndelser til 1980'erne*, Gyldendal 1981. 159 sider.

1982

Sarvig, Ole: *Hør Jordens Råb. Salmer og kærlighedsdigte*, Gyldendal 1982. 119 sider.

I sin sene produktion vendte Ole Sarvig sig eksplicit til religionens sprog. Flere af digtene i de to bøger, hvoraf den ene blev udgivet posthumt, har bønnens præg.

1986

Bosmans, Phil: *Giv glæden en chance*, Borgens Forlag 1986. 121 sider.
Bønner i knækprosa.

1988

Johansen, Johannes: *Forslag til KOLLEKTER til begge textrækker i kirkeåret*, Materialecentralen 1988. 32 sider.

Trykt først i *Dansk Kirketidende* 1974-1976. Gennemset sammen med Immanuel Felter i marts 1988. Senere udvidet og revideret i mindre omfang i *Tillæg til Alterbogen*, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag 1993.

1989

Pedersen, Gerhard: *Glæden ved stilheden*, Unitas Forlag 1989. 95 sider.
En bog om bøn og med fyldigt udvalg af bønner.

1990

Kirkebønner, Kirkefondet 1990. 51 sider.

Indgår som del af Kirkefondets Studiemappe »Gudstjenestefornyelse«. To artikler, dels Theodor Jørgensen: »Kirkebønnen i gudstjenesten«, dels Henrik E. Frederiksen: »Om kirkebønners ordlyd«. Desuden eksempler på kirkebønner.

Lissner, Holger: *Et kollektforslag*, Sdr. Bjert Sogn 1990. 55 sider.

Hæftet trykt på sognets kopimaskine rummede én række samt bønner til de kirkelige handlinger, indledet af artikel fra *Præsteforeningens Blad* 8/1990, »Et kollektforslag«, seks sider.

Smith, Delia: *Rejsen til Gud*, Forlaget Borgen 1990. 175 sider.

1993

Tillæg til Alterbogen, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag 1993. 331 sider.
Alterbogstillægget supplerede *Den Danske Alterbog*, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag, København 1992 og bragte Anna Sophie Seidelins, Johannes Johansens og Holger Lissners kollektrækker samt udgangslæsningerne og andet liturgisk stof.

Damsholt, Torben og Jørgen Schultz: *Indgangskollekter*, Poul Kristenssens Forlag 1993. 76 sider.

Indgangskollekter fra Vartov Kirke, påbegyndt af Jørgen Schultz og gjort færdige af Torben Damsholt.

2000

»Bønner og tekster«, i *Forslag til Ny Salmebog. Betænkning afgivet af den af Kirkeministeriet 5. januar 1993 nedsatte salmebogskommission, bind 1. Indledning – Salmer – Bønner og tekster*. Betænkning nr. 1381, udgivet af Kirkeministeriet 2000, s. 347-389.

S. 347: Bønner og tekster. Morgen- og aftenbønner nr. 1-7. Daglige morgen- og aftenbønner I nr. 8-21 (fra Guldbergs salmebog ved Søren Lodberg Hvas), daglige morgen- og aftenbønner II nr. 22-35 (af Johannes Værge, Gerhard Rasmussen og fra Københavns Domkirke). Desuden bønner til det daglige liv, forbønner, bordbønner og bordvers, bønner ved gudstjenesten, personlige bønner.

2003

»Bønnebog« i *Den Danske Salmebog*, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag, København 2003, s. 881-948.

Efter anvisning om bøn følger 114 bønner: Morgen- og aftenbøn fra Luthers lille Katekismus; For menneskelivet bøn nr. 3-58; morgen- og aftenbønner nr. 59-63; daglige morgen- og aftenbønner til hver ugedag I, nr. 64-77; daglige morgen- og aftenbønner II, nr. 78-91; hviledagen, helligdagen morgen og aften, nr. 92-93; bordbønner og bordvers nr. 94-100; bønner ved gudstjenesten nr. 101-114. Side 1370-1372: Bønnebogens kilder.

2007

Mikkelsen, Thomas B., Thorkild Højvig, Tine Lindhardt, Niels Henrik Arendt, Henrik Wigh-Poulsen og Flemming Frøkjær Jensen (red.): *Bønner til liv*, Forlagsgruppen Lohse og Bibelselskabets Forlag 2007. 149 sider.

En bønnebog med bidrag fra forskellige grupper i folkekirken.

Mejlhede, Anna: *Du som er i Himlene*, Aschehoug 2007. 117 sider.
En lille bog om at bede og med bønner.

2008

Fischer-Nielsen, Werner: *Bønner på vejen*, Kirkefondet 2008. 30 sider.
Om at bede og eksempler på bønner.

2009

Poulsen, Ruth Østergaard: *Fra det dybe råber jeg til dig*. Forlaget Alfa. København 2009. 65 sider.

Bønnebog til brug for sygehuspræster.

Lissner, Holger: *Kollekter og bønner*, Aros Forlag 2009. 2. rev. udgave Eksistensen 2019.

Bogen indeholder tre rækker kollekter, indledningskollekter til begge tekstrækker og én række udgangs- og takkekollekter samt kollekter til de kirkelige handlinger. Desuden 40 sider Overvejelser og forslag til gudstjenesten. 2. oplag 2010. Bogen er en videreudbygning af kollektrækken fra 1990. I 2. udgave 2019 en opfordring til kolleger om forslag til rettelser.

En række bønner kom med i *Norsk Bønnebok*, Eide forlag 2013.

2010

Ole Skjerbæk Madsen, Steen Skovsgaard, Kim Thinggaard (red.): *Bibelsk fællesbøn. En enkel tidebog efter kirkelig tradition*, Forlag1.dk, 2010. 99 sider.

2011

Jørgen Demant, Kirsten Jørgensen, Malene Bjerre, Christiane Gammeltoft-Hansen, Jesper Hyldahl, Tine Illum, Bo Hakon Jørgensen og Elof Westergaard (red.): *Himlen i mine fodsåler, Bønnebog*, Aros 2011. 392 sider.

Bønnebog til privat andagt. 97 bidragydere har skrevet 286 bønner.

2012

Jørgen Demant, Kirsten Jørgensen, Malene Bjerre, Christiane Gammeltoft-Hansen, Jesper Hyldahl, Tine Illum, Bo Hakon Jørgensen og Elof Westergaard (red.): *Gudstjenestens bønner I*, Aros 2012. 384 sider.

To sæt kollekter til begge tekstrækker samt kollekter til dåb og nadver.

2013

Søndagens Tidebønner. Antifonale med gregoriansk sang. Revideret udgave af materiale fra Det Danske Antifonale I. Selskabet for Tidebøn og Gregoriansk Sang, 2013. 79 sider.

2014

Jørgen Demant, Kirsten Jørgensen, Malene Bjerre, Christiane Gammeltoft-Hansen, Jesper Hyldahl, Tine Illum, Bo Hakon Jørgensen og Elof Westergaard (red.): *Gudstjenestens bønner II*, Aros 2014. 384 sider.

Kollekter, bønner og refleksionsbønner til andre gudstjenester end højmessén. De fleste kollekter er skrevet af redaktionsgruppen.

2016

Dansk Tidebog, bind I-III. Bind I: *Tidebønner til hver dag i ugen og Salmernes Bog*. Bind II: *Kirkeårets Tidebønner* – Advent, Hellig Tre Konger, særlige helgen- og mindedage og en række biografier, 2016. Bind III: *Kirkeårets Tidebønner* – Påskens cyklus og litanier m.v. Selskabet for Tidebøn og Gregoriansk Sang, 2016 og 2017.

2021

Gadegaard, Anders: *Åh, jeg be'r - Den kristne bønns indhold og formål*, Eksistensen 2021. 144 sider.

En række afsnit om bøn veksler med bønner skrevet af Signe Malene Berg, Liselotte Wiemer og Anders Gadegaard, anvendt ved morgenandagterne i Vor Frue Kirke i København. Anmeldt i Kristeligt Dagblad af Søren Hermansen 4. 1. 2021.